

Krzysztof Filipow

Wydział Historyczno-Socjologiczny
Uniwersytet w Białymstoku

Pieniądz „nowej Polski” księdza Piotra Ściegiennego. Rewolucje a pieniądz w XVIII i XIX wieku

Problematyka pieniądza polskiego w XIX wieku była przez numizmatyków rozpatrywana od wielu dziesiątek lat. Interesował ich pieniądz metalowy (monety), jak i papierowy (banknoty)¹.

Pogmatwane losy Polski tego okresu, nieistniejącej przecież na mapie Europy lub odtwarzanej w postaci quasi-państwa Księstwa Warszawskiego (1807–1815) lub Królestwa Polskiego (1815–1830) – do powstania listopadowego czy też epizodu Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846) i potem pod zabarami znaczone były monetą i banknotem. Wśród nich szczególną rolę odgrywały te wyemitowane podczas polskich powstań narodowych. One zaś rzutowały na próby wprowadzania i restytucji pieniądza przez tworzące się władze państwowe.

Szczególny zaś charakter będą miały projekty emisji pieniądza, które nigdy nie doczekały się realizacji, a tworzone były przez spiskowców na ziemiach polskich. Innym interesującym problemem będzie również przygotowywanie emisji przez władze powstańcze, które także nie ujrzały światła dziennego i nie zostały zrealizowane. Jednym z takich projektów wprowadzenia pieniądza z chwilą powstania niepodległościowego na ziemiach polskich był projekt pieniądza „Nowej Polski” (wedle zamysłu twórcy „Związku Chłopskiego”) socjalistycznego utopisty księdza Piotra Ściegiennego².

¹ Z bogatej literatury przedmiotu z nowszych zob.: L. Kokociński, *Polski pieniądz papierowy*, Warszawa 2000; M. Kowalski, *Polski pieniądz papierowy 1794–1994*, Warszawa 1994; Cz. Miłczak, *Katalog polskich pieniędzy papierowych od 1794 r.*, Warszawa 2002; T. Wodziński, *Banknoty polskie – typy i odmiany. Katalog 1794–2002*, Warszawa 2002; J. Parchimowicz, *Katalog banknotów polskich i z Polską związanych*, Szczecin 2008, a przede wszystkim monumentalne dzieło: J. Koziczyński, *Banknoty polskie. Polish Paper Money. Kolekcja Lucow*, t. I 1794–1866, Warszawa 2000 oraz starsza literatura.

² Najbardziej wyczerpujące opracowanie monograficzne biografii księdza Piotra Ściegiennego oparte na materiale źródłowym to praca rosyjskiego autora Włodzimierza Dżakowa: *Piotr Ściegienny i jego spuścizna*, Warszawa 1972.

Początków pieniądza rewolucyjnego (powstańczego) na ziemiach polskich doszukiwać się możemy już pod koniec XVIII wieku. Związane to było z Insurekcją Tadeusza Kościuszki i Jakuba Jasińskiego, zwaną w polskiej historiografii powstaniem kościuszkowskim³. Wszyscy numizmatycy polscy pamiętają przy tym o biletach skarbowych (banknotach) z okresu powstania, a zapominają o wcześniej wprowadzonych „zaręczeniach skarbowych” i wyemitowanych wcześniej przed powstańczymi banknotami „mincettelach”⁴.

Owe „zaręczenia skarbowe” postanowiono wydać, wzorując się na wzorcach francuskich już 14.VI.1794. Uczyniła to Rada Najwyższa Narodowa, uważając, że będą one tymczasowe i w przyszłości wymieniane na właściwe bilety skarbowe, ale po ich wydrukowaniu. Brzmienie uchwały Rady nadawało zaręczeniem „walor i kurs monety krajowej”⁵. W ten sposób „zaręczenia” stały się pieniądzem przymusowym. Miały być przyjmowane przy opłatach podatkowych, poborowych i kupnie dóbr narodowych. Ten charakter przymusowy wyraźnie zaznaczało oświadczenie Wydziału Skarbowego z 30.VII.1794 r., którego tytuł brzmiał: „ZALECENIE BRANIA PRZEZ OBYWATELI ZARĘCZEŃ SKARBO- WYCH TAK, JAK GOTOWYCH PIENIĘDZY”. Przyjmowane one być miały „od obywatelów bez żadnej trudności i wymówki, oporni zaś jako przeciwni powstaniu uważani będą”⁶.

Mimo wydrukowania i wprowadzenia do obiegu biletów skarbowych nadal są wydawane przymusowe „zaręczenia skarbowe”. Dopiero 15.IX.1794 Rada Najwyższa Narodowa Uniwersałem postanawia wymienić wszystkie zaręczenia skarbowe na wydrukowane już bilety skarbowe. A mimo to zaręczenia są wydawane. Do końca powstania wykupiono około 500.000 zł zaręczeń z ogólnej kwoty 1.906.366 zł i 10 gr. W stosunku do obiegających biletów skarbowych (10.883.437 zł) był to wskaźnik 1 : 6. Zaręczeniami, które kursowały obok biletów skarbowych płacono do kasy państwowej w formie podatków jeszcze w sierpniu i wrześniu 1795 r.⁷ Mimo że w rękach ludności pozostało około 700.000 zł w postaci zaręczeń, do dnia dzisiejszego nie znamy ani jednego jego egzemplarza!

Podobnie było z „mincettami”, czyli biletami mennicznymi. Były one w charakterze prawnym papierami wartościowymi z czasów powstania narodowego.

³ M. Kurnatowski, *Pieniądże papierowe polskie z roku 1794*, [w:] „Zapiski Numizmatyczne” nr 18, Kraków 1888, s. 313–327; A. Grodek, *Pieniądże papierowe podczas Insurekcji 1794*, Warszawa 1925/1926.

⁴ Zwrócił na to uwagę L. Kokociński, *Banknoty polskich powstań narodowych – postulaty badawcze*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1994, nr 2 (294), s. 3–4.

⁵ „Ustanowienie zaręczeń skarbowych. Rada Najwyższa Narodowa”, [w:] „Gazeta Wolna Warszawska”, 1794, nr 30, s. 403; Kokociński (op. cit., s. 3 podaje błędną datę 13 czerwca).

⁶ Cyt. za: M. Kurnatowski, op. cit., s. 317.

⁷ A. Grodek, ibidem.

Do dnia dzisiejszego nie jest znany ani jeden zachowany egzemplarz tego typu. Co więcej, „minccetle” znane były przed wybuchem II wojny światowej. Cały ich plik przechowywany był w Archiwum Skarbowym w Warszawie i znany był badaczowi pieniądza papierowego prof. Andrzejowi Grodkowi⁸. Nie wykonano jednak przed wojną żadnej reprodukcji. Tak więc ich wygląd zawdzięczamy jedynie opisowi umieszczonemu w pracy A. Grodka: „[...] jak wynika z napisu na minccetlach był to rodzaj imiennego obligu menniczego, która potwierdzając odbiór określonej ilości srebra lub złota, zobowiązywała się w określonym terminie wypłacić temu, który złożył był tę ilość, lub też temu, na którego drogą indosu tamten prawa swe przelał, sumę stanowiącą równowartość srebra czy też złota”⁹. W wyniku wybuchu powstania warszawskiego w sierpniu 1944 r. Archiwum Skarbowe wraz z cennymi zbiorami spłonęło podpalone przez Niemców. Żaden egzemplarz ani wizerunek nie zachował się do dnia dzisiejszego.

„Minccetle” wydawano wszystkim obywatelom popierającym powstanie, którzy okazując swój patriotyzm, przynosili do mennicy srebro do przebicia na monetę. Bywało też odwrotnie, kiedy to mennica wydawała owe papiery Rządowi Narodowemu w zamian za złożone lub zarekwirowane srebro złożone do skarbcza. Zostały one ustanowione przez Wydział Skarbu Rady Najwyższej Narodowej i zatwierdzone do druku, którego wzór projektu przedstawiła Dyrekcja Mennicza. Ich losy owiane są tajemnicą. Nie znamy ani daty wprowadzenia, ani dokumentu, który to stanowił. Wiadomo jedynie, że pierwsze egzemplarze trafiły do Kasy Generalnej już 24.VI.1794 r. i opiewały na kwoty od 500 do 30.000 zł z oznaczonym terminem zapłaty.

Nie miały one obiegu przymusowego. Traktowano je jednak na równi z pieniężną gotówką (monetami królewskimi), ponieważ księgowano w rubryce monety srebrnej. Rada Najwyższa Narodowa w protokole z sesji z 16.VII.1794 r. umieściła jednoznaczny zapis, że „minccetle”: „równy kurs z monetą krajową mają”¹⁰. Ludność w kraju objętym powstaniem powszechnie traktowała i przyjmowała „minccetle” na równi z pieniądzem obiegowym. Miały one charakter pieniądza trwałego, pokrycie gwarantowane przez mennicę warszawską i co najważniejsze zawsze były w terminie realizowane.

Mennica Warszawska ogółem przez okres Insurekcji wydała „minccetli” na sumę około 5,5 mln. zł. Dodając do tego „zaręczenia skarbowe”, dawało to ogólną kwotę będącego w obiegu pieniądza około 7,4 mln. zł. Porównując to do 10.883.437 zł biletów skarbowych, stanowiło to niebagatelną sumę pieniądza papierowego będącego w obiegu podczas Powstania Kościuszkowskiego.

⁸ Andrzej Grodek (1901–1959), historyk, od 1945 r. prof. Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie; w latach 1947–1949 i 1955–1959 jej rektor; badacz dziejów gospodarczych Polski oraz historii polskiej myśli ekonomicznej.

⁹ A. Grodek, *ibidem*.

¹⁰ Cyt. za.: L. Kokociński, *Banknoty...*, s. 5.

Bezsprzecznie „zaręczenia skarbowe” oraz „minccetle” na równi z biletami skarbowymi uznać należy za pierwszy pieniądź papierowy w Rzeczypospolitej. I to w okresie szczególnym wrzenia rewolucyjnego końca XVIII w.

Nowe – XIX stulecie to okres szczególny w dziejach Polski, nieistniejącej na mapie Europy, ale wywierające wielki wpływ na jej dzieje w sposób szczególny. To okres niepokojów rewolucyjnych i powstań narodowych znaczących w historii Rzeczypospolitej kolejnymi zrywami niepodległościowymi¹¹. Były to: powstanie listopadowe, powstanie krakowskie i wielkopolskie z czasów „Wiosny Ludów” oraz powstanie styczniowe. Są to także okresy spisków oraz burzliwych przemian społeczno-politycznych w Europie, nie pozostające bez wpływu na ziemie polskie. Znaczone to było również zmiennymi dziejami pieniądza okresu przemian rewolucyjnych.

Wiek XIX przyniósł polskiej numizmatyce monety i banknoty oraz obligacje okresu kolejnych powstań narodowych przeciwko rosyjskiemu zaborcy. Z chwilą utworzenia w 1815 r., na mocy uchwał Kongresu Wiedeńskiego – Królestwa Polskiego emitowano pieniądź metalowy. Wraz z utworzeniem w 1828 r. Banku Polskiego podjęto emisję biletów kasowych. Tuż przed wybuchem powstania wyemitowano w 1830 r. bilety kasowe o wartości 5, 10, 50 i 100 złp. oraz na mocy ukazu carskiego (2.II.1830) prawo emisji biletów bankowych o nominałach: 5, 10, 50, 100, 500 i 1000 zł. Pozostało to jedynie na papierze, ponieważ na kilka dosłownie dni przed powstaniem weszły do obiegu jedynie odcinki 50. złotych. Brak pieniądza drobnego wymusił na władzach powstańczych podjęcie uchwały 31.V.1831 r. o druku (biletów kasowych) nominału 5 złp., który wprowadzono do obiegu na sumę 1.370.220 złp. Tak więc bilety kasowe o tym nominale z datą 1824 (trudne do rozróżnienia od emisji przed powstaniem) zaliczyć należy do emisji powstańczych¹².

W czasie powstania listopadowego (1830–1831) wyemitowano, przez Rząd Narodowy, monety (3 gr., 10 gr., 2 zł. polskie, 5 zł. polskich, dukat powstańczy) oraz banknoty (1 zł). Banknot wprowadzono do obiegu na mocy uchwały Izby Senatorskiej i Poselskiej z 1 lipca 1831 r. Na mocy tej uchwały upoważniono Bank Polski do emisji oprócz banknotu 1-złotowego także 2-złotowego na łączną sumę 10 mln. złp. Ze sprawozdań Banku Polskiego wynika, że 1 złp wyemitowano na sumę 735.000 złp. Ale czy były banknoty dwuzłotowe, co na pewno zatwierdził Rząd Narodowy, o tym do dnia dzisiejszego nie wiemy?¹³

¹¹ Pomijam w tym przypadku emisję pieniądza metalowego, monet (6 gr. i 2 zł) bitych podczas oblężenia Zamościa w 1813 r., podczas wojny z Rosją; znaną jako emisję: „Pieniądź w oblężeniu Zamościa”. Traktuję to jako stricte emisję pieniądza oblężniczego. Zob.: K. Plage, *Monety bite dla prowincji polskich przez Austrię i Prusy oraz monety wolnego miasta Gdańska, Księstwa Warszawskiego i w oblężeniu Zamościa*, Kraków 1906.

¹² O emisjach zob.: *Bank Polski 1828–1928. Dla upamiętnienia stułetniego jubileuszu otwarcia*, Warszawa 1928, 84–91.

¹³ L. Kokociński, op. cit., s. 10–13.

Swoistym ewenementem w dziejach pieniądza powstańczego jest zachowana emisja monety miedzianej o nominale 10 gr. z napisem otokowym: „*BOŻE DOPOMÓŻ WIERNYM OYCZYŹNIE” na awersie i „W OBŁĘŻENIU ZAMOŚCIA” na rewersie. Emisja nawiązuje niewątpliwie do monet obłączniczych Zamościa z 1813 r., ale nie jest monetą próbną jak sądzą niektórzy badacze lecz dziewiętnastowieczną imitacją wykonaną na potrzeby ówczesnego rynku numizmatycznego i „ku pokrzepieniu serc” zniewolonego narodu¹⁴.

Upadek powstania i wyjście armii polskiej poza teren Królestwa Polskiego zapoczątkował okres znany pod nazwą „Wielkiej Emigracji”. Żołnierze, politycy, a także obywatele uczestniczący w detronizacji cara Mikołaja I, politycznie i czynnie poprzez udział w powstaniu osiedlali się poza granicami kraju. Dominowała przede wszystkim Francja, Belgia, Anglia, Szwajcaria, ale także pobliska Galicja w monarchii austriackiej¹⁵. Wśród wielu ośrodków politycznych na czoło wybiło się Towarzystwo Demokratyczne Polskie organizacja republikańsko-demokratyczna założona w Paryżu w 1832 r. Głosiła ona hasła niepodległościowe odbudowania Polski, łącząc je ze sprawą wolności społecznej. Na jej czele stała Centralizacja. Jedną z jej sekcji znajdowała się w Londynie. Towarzystwo Demokratyczne Polskie było najsilniejszą organizacją polityczną Wielkiej Emigracji i prowadziło przygotowania do powstania narodowego w kraju pod zaborami, będąc do „Wiosny Ludów” organizatorem konspiracji krajowej. Do prowadzenia walki niepodległościowej konieczne są jednak pieniądze.

Komitet Centralny Polski, stojący na czele Centralizacji Towarzystwa Demokratycznego Polskiego z siedzibą w Londynie, wchodził także w skład Komitetu Centralnego Europejskiego, na czele którego stał Włoch Giovanni Mazzini. Działał on na emigracji i we wszystkich trzech zaborach (rosyjskim, pruskim i austriackim). Nie pozostawało to bez wpływu na finanse. Komitet Narodowy Krakowski – stojący na czele tzw. powstania krakowskiego, wydał odezwę „Do ludów europejskich”. Została ona zatwierdzona 1.V.1848 r. na konferencji we Wrocławiu. Odpowiedzią na manifest było ustanowienie przez Komitet Centralny Polski specjalnego funduszu dla rozwoju działalności niepodległościowej nazwanej: „Skarb Wyzwolonej Polski”. Wyemitowano więc oprocentowane bilety, które pozwoliłyby na gromadzenie gotówki na tym funduszu. Wydrukowano je w Londynie w 1853 r.¹⁶ Faktycznie były to środki płatnicze (zastępujące banknoty) nieistniejącego państwa polskiego.

¹⁴ R. Pieńkowski, *Moneta miedziana na ziemiach polskich. Katalog*, wyd. Muzeum Miedzi w Legnicy, Cuprum – Bank S. A. w Lubinie, Legnica 1997, s. 80 (poz. 198).

¹⁵ Zob.: S. Kalemba, *Wielka Emigracja. Polskie wychodźstwo polityczne w latach 1831–1862*, Warszawa 1971.

¹⁶ J. Moczydłowski, *Ilustrowany katalog obligacji Polski przed i porozbiorowej 1772–1918*, Warszawa 1992, s. 59–60.

Przygotowane nominały opiewały na sumy: 10 złotych polskich, 25, 50 oraz 100 złp.¹⁷ Drukowane bilety Skarbu Wyzwolonej Polski (niedatowane) emisji z 1853 r. były oprocentowane na 5%. Co więcej skoro miały być rozprawiane poza granicami Polski, opiewały także na ich równowartość w czterech obcych walutach. Były to: funt brytyjski, frank francuski, marka pruska i włoska – w postaci przeliczenia na franki francuskie¹⁸. Ustalono też kurs dla każdego z tych nominałów. Gwarantami biletów byli przedstawiciele Komitetu Centralnego Europejskiego. Na ich czele jako gwaranta stał, dając swoje facsimile podpisu Giuseppe Mazzini¹⁹. Ze strony Komitetu Centralnego Polskiego bilety Skarbu Wyzwolonej Polski gwarantowali: Stanisław Worcell herbu Dąb²⁰, Leon Zienkowicz²¹ oraz Antoni Żabicki²².

W ikonografii biletów Skarbu Wyzwolonej Polski wykorzystano motyw orła bez korony przepasanego wstęgą (z napisem: „Bóg i Lud”) jako symbol demokratycznego państwa oraz motyw dwóch ściskających się rąk jako symbol zgody narodowej. Hasłem zaś wykorzystanym na biletach, było za wzorcem rewolucji francuskiej z XVIII w.: Wolność – Równość – Braterstwo.

Bardziej złożone są dzieje pieniądza czasów powstania styczniowego (1863–1865)²³. Związane jest to z faktem, że banknoty Rządu Narodowego z tego okresu nie są znane. Nie oznacza to jednak, że ich nie przewidywano i nie wykonano próbných egzemplarzy. Znane są dokumenty Rządu Narodowego, który tajnym dekretem z 25 VII 1863 r. zlecił emisję, która miała być „monetą papierową”. Jej nazwa brzmieć miała: „moneta narodowa polska”. Dekret zezwalał na druk pieniądza papierowego o nominałach: 1, 2, 5, 10, 25, 50 oraz 100 złotych. Ogólna suma emisji miała sięgać 50 mln złp. W pamiątkach z owego okresu

¹⁷ J. Koziczyński, op. cit., t. I, s. 198–201.

¹⁸ *Ibidem*, s. 197, gdzie mylnie podano walutę włoską; lirów jeszcze nie było.

¹⁹ G. Mazzini (1805–1872) polityk i przywódca „Wiosny Ludów” w Europie i Włoszech. Wielki przyjaciel Polaków.

²⁰ St. Gabriel Worcell (1799–1857), poseł, działacz polityczny i społeczny; członek Centralizacji Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, współpracownik i przyjaciel Mazziniego. Zmarł w Londynie.

²¹ L. Zienkowicz (1808–1870), publicysta i działacz demokratyczny, uczestnik powstania listopadowego; członek Komitetu Narodowego Polskiego we Francji i Towarzystwa Demokratycznego Polskiego; Podczas „Wiosny Ludów” w 1848 r. członek Komitetu Narodowego w Krakowie. Na emigracji redaktor „Demokraty Polskiego” w Londynie (1852–1856). Zmarł w Paryżu.

²² A. Żabicki (1818–1889) polityk z okresu „Wiosny Ludów”, walczył w Legionie Polskim na Węgrzech pod dowództwem gen. Józefa Bema; członek Towarzystwa Demokratycznego Polskiego (od 1849 r.) wybrany w 1852 r. do Centralizacji Towarzystwa w Anglii. Po powstaniu I Międzynarodówki w składzie Rady Generalnej. W 1870 r. uczestnik Kongresu I Międzynarodówki w Londynie; od 1880 r. w kraju.

²³ O pieniądzu powstania styczniowego niedoścignione opracowanie prof. Stefana Kieniewicz: *Powstanie Styczniowe*, Warszawa 1972, s. 569–570.

zapisano lakonicznie: „Rząd wydał dekret ustanawiający monetę narodową, tak papierową, jak i metaliczną, i w rozwinięciu dekretu szczegółową instrukcję co do formy i ogólnej sumy, określonej na sumę 50 mln złp”²⁴.

Zaczęto przygotowywać konkretne materiały umożliwiające druk papierowego pieniądza. Emisja zajęła Komisja Długu Narodowego. Projektowanie wzorów banknotów zlecono Adamowi Pilińskiemu²⁵. Druk samych banknotów zlecono J. B. Meyerowi drukarzowi z Musset (co nie doszło do skutku w związku z rozwiązaniem umowy), a następnie francuskiej firmie F. Thibauda z Clermont – Fernand²⁶. Komisja Długu Narodowego w Paryżu gotowe banknoty na sumę ponad 23 mln złp. otrzymała w czerwcu 1864 r. Niestety agonია powstania uniemożliwiła i czyniła bezsensownym wysyłkę banknotów do kraju – *Privilinskiego Kraju*, jak nazywano teren Królestwa Polskiego pod zaborem rosyjskim. Jak się przypuszcza, całą emisję banknotów (monet nigdy nie wybito), o wadze ponad 8 ton, prawdopodobnie całkowicie zniszczono. Jedynym śladem po ich emisji są zachowane dwa rodzaje papierów ze znakiem wodnym, które przeznaczone były do druku banknotów: 25 i 50 złp.²⁷ Były one znane już od końca XIX w. (około 1870 r.) kiedy zewidencjonowano je w zbiorach lwowskiego „Ossolineum”²⁸. Autorem projektu rysunków jest nieznan do dziś monogramista „JG” (Jan Gałuszkiewicz?)²⁹ także autor rysunków obligacji powstańczych³⁰.

Na domiar złego mamy też do czynienia z obligacjami tymczasowymi i „Pożyczką Ogólną Narodową Polską” Tymczasowego Rządu Narodowego. Miała być ona przymusowa do sumy 21 mln zł. p., którą zamieniono na dobrowolną powiększono do sumy 40 mln. Obligacje tej pożyczki 5% drukowane były na mocy dekretu z 10 X 1863 r.³¹ Obligacje tymczasowe drukowano w podziemiu w Warszawie. Miano je z upływem powstania wymieniać na obligacje stałe. Emitowano je na okaziciela i przygotowano przez Wydział Skarbu Rządu Narodowego w nominacjach: 100, 500, 1000, 5000 i 10000 złotych polskich.

²⁴ Pamiętni E. Maliszewskiego, cyt. za: L. Kokociński, *Banknoty...*, s. 13.

²⁵ A. Piliński (1810–1887) artysta, grafik mieszkający w Paryżu, rysownik, sztycharz i litograf; wynalazca homeografii – nowoczesnej w XIX w. techniki druku, do dnia dzisiejszego nie rozszyfrowanej.

²⁶ Za: J. Koziczyński, op. cit., s. 204.

²⁷ Ibidem, s. 206–207 (kat. nr 208 i 209).

²⁸ J. Szwaagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w.*, Wrocław – Warszawa, s. 318 (nr kat. 3827).

²⁹ Być może autorem był Jan Gałuszkiewicz, artysta malarz, profesor rysunku w Paryżu w latach 1864–1866; M. Tyrowicz, *Towarzystwo Demokratyczne Polskie 1832–1863. Przywódcy i kadry członkowskie. Przewodnik bibliograficzny*, Warszawa 1964, s. 176.

³⁰ L. Kokociński, *Banknoty...*, s. 17–18.

³¹ Szczegółowo zob.: Z. Chodyła, *Pożyczka narodowa w powstaniu styczniowym*, Poznań 1972; J. Moczydłowski, *Ilustrowany katalog obligacji Polski przed i porozbiorowej*, Warszawa 1992; J. Koziczyński, op. cit., s. 204–214.

Obligacje stałe drukowano zaś w Paryżu o takich samych nominałach jak obligacje tymczasowe³². W celu uwiarygodnienia podpisywane były przez członków Komisji Długu Narodowego: księcia Władysława Czartoryskiego³³ – prezesa; Józefa Ordęgę³⁴ i Seweryna Gałęzowskiego³⁵. 10 XII 1863 r. Rząd Narodowy wydał dekret o emisji nowych obligacji tymczasowych (20 i 40 zł. p.) na sumę 10 mln. Je również drukowano we Francji z podpisami Józefa Ordęgi i komisarza Rządu Narodowego Karola Ruprechta³⁶. W tej konwencji mieściły się także obligacje National Polish Loan, płacone 31 XII 1864 r. wyemitowane w celu realizacji pożyczki w Anglii. Obligacje te o nominałach: 100, 500, 1000 i 5000 polskich florenów (!) sygnowane były również przez tych samych członków Komisji Długu Narodowego³⁷.

Emisja, a także rozpowszechnianie obligacji tymczasowych i stałych wśród społeczeństwa polskiego napotykały na duże trudności i nie osiągnęły zamierzonego celu. Ludność polska traktowała je bowiem jak jeszcze jeden podatek lub obowiązek kontrybucyjny! Choć nie były obligacje *sensu stricto* pieniądzem papierowym, to stanowiły pewien jego surogat w warunkach istnienia w czasie powstania styczniowego polskiego państwa podziemnego.

W tym nurcie, ideowym jak faktu zamiaru wprowadzenia, mieści się projekt ustanowienia pieniądza „Nowej Polski” autorstwa spiskowca, socjalisty-utopisty księdza Piotra Ściegiennego (1801–1890)³⁸. Nie był on, co istotne, tylko bohaterem wystąpień powstańczych czy też w ogóle narodowowyzwoleńczych, lecz twórcą oryginalnej na ówczesne czasy (połowy XIX w.) wizji przemiany społecznej, religijnej i gospodarczej społeczeństwa polskiego. Urodził się 31 I 1801 r. we wsi Bilcza pod Kielcami w średniozamożnej rodzinie włościańskiej (chłopskiej). Skończył szkołę parafialną, a następnie wojewódzką w Kielcach. Po zakończeniu edukacji, ze względu na brak środków finansowych, nie mógł zostać

³² O okolicznościach druku i przygotowaniach: L. Kokociński, *Banknoty...*, s. 16–18.

³³ W. Czartoryski herbu Pogoń (1828–1894) mąż stanu, przywódca obozu politycznego „Hotelu Lambert”; od 1863 r. pełnomocnik Rządu Narodowego w zachodniej Europie. Współtwórca Muzeum ks. Czartoryskich (1876–1878) Muzeum ks. Czartoryskich w Krakowie.

³⁴ J. Ordęga (1802–1879), doktor praw, polityk, poseł na sejm powstańczy, działacz Towarzystwa Demokratycznego Polskiego; zaangażowany w tworzenie formacji polskich na emigracji.

³⁵ S. Gałęzowski (1801–1878) lekarz chirurg, uczestnik powstania listopadowego; kawaler Orderu *Virtuti Militari*; współzałożyciel uniwersytetu w Meksyku. Po powrocie do Francji nauczyciel, a potem prezydent Rady Szkoły Polskiej na Batignolles w Paryżu.

³⁶ K. Adolf Ruprecht (1821–1875) uczestnik przygotowań powstańczych 1846 r., aresztowany i do 1859 na zesłaniu na Syberii; ideolog obozu „białych” w powstaniu styczniowym; organizator i komisarz Komisji Długu Narodowego w Paryżu.

³⁷ J. Moczydłowski, op. cit., s. 65.

³⁸ Najpełniejsze opracowanie biografii księdza Piotra Ściegiennego, zob.: W. Dżakow, *Piotr Ściegienny i jego spuścizna*, Warszawa 1972.

duchownym i pracował jako nauczyciel wiejski, co wpłynęło w późniejszym okresie na jego działalność społeczną. Po wyjeździe do Warszawy w 1827 r. wstąpił do klasztoru pijarów. W czasie powstania listopadowego zajmował się opieką nad rannymi i wygłaszał płomienne przemówienia patriotyczne. W 1832 r. otrzymał święcenia kapłańskie. W wyniku represji popowstaniowych zaborca rosyjski skasował zgromadzenie zakonne za działalność patriotyczną, a ks. Ściegienny przeniósł się na południe Lubelskiego do Wilkołaz (należących do Ordynacji Zamojskiej), gdzie został wikarym i prowadził nielegalną szkołkę parafialną. Od 1835 r. utrzymywał kontakty z ośrodkami konspiracyjnymi w Warszawie m.in. Związkiem Narodu Polskiego. Zapoznał się przez Celsa Lewickiego z poglądami środowiska Edwarda Dembowskiego, uważanego za demokratę, zwolennika rewolucji i socjalizmu utopijnego, zbieżnego z ideami Charlesa Fouriera³⁹. Pod wpływem literatury emigracyjnej i dzieł zakazanych, których część kopiował ręcznie, rozpoczął agitację rewolucyjną wśród chłopstwa i rodzącej się „klasy średniej” – inteligencji małomiasteczkowej i duchowieństwa w Lubelskiem, gdzie był duszpasterzem, i Kieleckiego skąd pochodził.

Był on przywódcą Związku Chłopskiego założonego około 1840–1844 roku w Królestwie Polskich (pod zaborem rosyjskim). Celem Związku Ściegiennego miało być wywalczenie niepodległości Polski i poprawa położenia chłopów. Działał w Lubelskiem i Kieleckiem. Wykorzystując księży i inteligencję, zdołał dotrzeć do chłopów i stworzył wśród nich zręby organizacji patriotycznej, która miała walczyć o niepodległość. Program spisku oparty był na anonimowej odezwie do chłopów wydanej w formie rzekomej bulli papieża Grzegorza XVI – szeroko kolportowanej po wsiach. Działając w porozumieniu z innymi, nielegalnymi organizacjami patriotycznymi, wyznaczył na 24 (27?) października 1844 r. termin wybuchu powstania chłopskiego. Po wiecu chłopskim we wsi Krajno (pod Kielcami), ksiądz Piotr Ściegienny został aresztowany i osadzony w cytadeli warszawskiej. Aresztowano także dużą grupę spiskowców i agitatorów nowego powstania. Po wielomiesięcznym śledztwie został wyrokiem sądu wojennego skazany na karę śmierci. Pozbawiono go także święceń kapłańskich. Przed egzekucją, która miała się odbyć 7 V 1846 r. w Kielcach, karę zamieniono na chłostę i zesłanie na bezterminową katorgę na Syberię do kopalni w Nerczyńsku. Po 10 latach katorgi pozwolono mu na osiedlenie się w Permie. Powrócił

³⁹ Utopia – tym słowem określa się często wszelkie wizje lepszego społeczeństwa niezależnie od tego, jakie były, czy też są szanse na ich realizację; J. Szacki, *Spotkania z Utopią*, Warszawa 1980, s. 21. Autor powołuje się na Aleksandra Świętochowskiego, autora jedynej syntetycznej pracy polskiej poświęconej tej problematyce: „*Utopia jako idealna postać stosunków społecznych jest najpowszechniejszym pierwiastkiem w świecie ducha. Wchodzi ona w skład wszystkich wierzeń religijnych, teorii moralnych i prawnych, systemów wychowawczych, utworów poetyckich, słowem wszelkiej wiedzy i twórczości, dającej wzory życia ludzkiego*” (A. Świętochowski, *Utopie w rozwoju historycznym*, Warszawa 1919).

z niej po 25 latach, mając lat 70. Osiadł we wsi Wilkołazy, a następnie u krewnych w Tarnowie i w Matczynie. W wyniku usilnych starań w 1883 r. został przywrócony do stanu kapłańskiego. Otrzymał stanowisko kapelana w Szpitalu Bonifratrów na przedmieściach Lublina. Tam spędził ostatnie chwile swojego życia. Zmarł w Lublinie 6 XI 1890 r. po kilkumiesięcznym pobycie w szpitalu św. Eliasza. Ponieważ nie posiadał pieniędzy, biskup lubelski Franciszek Jaczewski polecił pochować go w rodzinnym grobowcu swego poprzednika biskupa Józefa Kazimierza Wnorowskiego⁴⁰. Pochowany został w Lublinie na cmentarzu przy ul. Lipowej.

Jego pogrzeb przerodził się w wielką manifestację patriotyczną gromadząca robotników i chłopów z Lublina i okolicznych wsi⁴¹.

Ksiądz Piotr Ściegienny był też autorem cennego dla dziejów pieniądza polskiego projektu ustroju monetarnego jego utopijnej wizji „Nowej Polski”. Zawarł go w „Aforyzmach o urządzeniu społeczeństwa polskiego”, którego oryginał pisany jego ręką znaleziono podczas aresztowania. Znajdują się one w materiałach śledczych. Tekst ten zachował się w jedynym tylko wariantcie. Jest to niewątpliwie oryginał pisany ręką Piotra Ściegiennego. Rękopis zawarty w małym notatniku dołączono dokumentów Sądu Wojennego. Na jego okładce śledczy umieścił uwagę: „Książeczka ta znaleziona przy ks. Ściegiennym w chwili pojmania go”⁴².

„Aforyzmy o urządzeniu społeczeństwa ludzkiego” poprzedzone są znamienym mottem:

„Co tobie nie miło, tego drugiemu nie czyni.
Co chcesz, aby tobie czyniono, to czyni innym”.

Pierwsze z przysłów użyte jako motto pracy Ściegiennego posłuży mu potem przy projekcie nowego pieniądza po powstaniu i wywalczeniu wolności politycznej i społecznej.

„Aforyzmy o urządzeniu społeczeństwa ludzkiego” stanowią jednocześnie pismo propagandowe i programowe. Skierowane ono było najwyraźniej do bardziej oświeconych kręgów społeczeństwa. Charakteryzowało rzeczowo istotę panującego ustroju, potrzebę i możliwość walki o niepodległość, a nie tylko o wyzwolenie społeczne. Pokazywało zasady funkcjonowania przyszłego idealnego ustroju. Miało to być głównym bodźcem, wedle księdza Piotra Ściegiennego, do udziału w zbliżającej się walce z zaborcą.

⁴⁰ We wszystkich publikacjach pisze się, że uczynił to bp. Wnorowski; nie mógł bo już nie żył!

⁴¹ Przy grobie księdza Piotra Ściegiennego w okresie II Rzeczypospolitej kończyły się manifestacje robotnicze i pochody z okazji robotniczego święta 1 Maja. W latach władzy komunistycznej w Polsce, po długiej przerwie, tradycja została wznowiona w latach 80. XX wieku przez działaczy nielegalnej opozycji o poglądach socjalistycznych (m.in. Polskiej Partii Socjalistycznej, działającej w podziemiu). Od końca lat 90. podtrzymują to lokalne struktury PPS i Unii Pracy.

⁴² W. Dżakow, op. cit., s. 265.

Jedną z istotnych elementów walki o „Nową Polskę” miał być pieniądz. Pieniądz wedle Ściegiennego miał być wykonany z metalu. Do jego wybitcia przewidywano użyć: żelaza, miedzi, srebra i złota, czyli ogólnie dostępnego surowca. A w przypadku dwóch pierwszych, surowca rodzimego. Z żelaza miano wybić: grosze i trójgrosze (nazywane „trzygroszniaki”); z miedzi: pięciogroszówki, dziesięciogroszówki i złotówki; ze srebra: dwuzłotówki, pięciozłotówki, dziesięciozłotówki i dwudziestozłotówki oraz ze złota: trzydziestozłotówki, pięćdziesięciozłotówki i stuźłotówki.

Nie przewidywano natomiast – w przeciwieństwie do okresu powstania listopadowego – pieniądza papierowego w postaci banknotów.

Interesujący, ale osadzony w stylu epoki, miał być stempel owych monet. Na stronie głównej projektowanej monety znajdować się miały symbolicznie ujęte dwie trzymające się dłonie (tzw. dłonie przyjaźni) z napisem: MIŁA ZGODA POKÓJ CZYNI. Na stronie odwrotnej monety zaś oznaczenie nominału z dookolnym napisem: CO TOBIE NIE MIŁO, TEGO DRUGIEMU NIE CZYŃ. To ostanie nawiązujące wyraźnie do motta „Aforyzmów...”.

Interesujące jest użycie symboliczne splecionych dłoni. Wcześniej nie występował ten motyw na polskim pieniądzu. Znamy go zaś z okresu Księstwa Warszawskiego, kiedy użyto tego wyobrażenia na Medalu Sędziów Pokoju w latach 1807–1817. Widnieje on na rewersie dwóch rodzajów medalu, gdzie dwie ręce w uścisku – symbol zgody i pojednania – widniał będzie nad „ołtarzem zgody” – na jednym⁴³. Na drugim zaś występować będzie samodzielnie. Ten sam motyw wykorzystany zostanie podczas „Wiosny Ludów” na biletach Skarbu Wyzwolonej Polski w 1853 r. „Ręce przyjaźni” będą też chętnie używane na pieczęciach z okresu przed i powstańczego lat 1862–1863: Komitetu Centralnego Narodowego, Litewskiego Komitetu Prowincjonalnego, Komitetu Bratniej Pomocy we Lwowie; Braterstwa Rzemieślniczego Wszelkich Wyznań w Krakowie oraz Komitetu Oficerów Rosyjskich („Ziemi i Woli”) w Polsce z Warszawy⁴⁴.

Nominały projektowanych monet nie odbiegały od używanych w okresie wcześniejszym na terytorium Królestwa Polskiego. Odmienne tylko było użycie 100 zł w złocie, które widocznie miało zastępować banknot o tak wysokim nominale. Równie 1 zł bity był w Królestwie Polskim w srebrze, a nie miedzi. Dwudziestozłotówki emitowano w złocie (w formie dwuwalutowej (3 ruble/20 złotych) po upadku powstania listopadowego i zniesieniu autonomii Królestwa, a bicie trzydziestozłotówki nie miało nigdy miejsca na ziemiach polskich. W tym wypadku wzorowano się na systemie rosyjskim trójkowym⁴⁵.

⁴³ K. Filipow, *Falerystyka polska XVII–XIX wieku*, Białystok 2003, s. 122–123.

⁴⁴ J. I. Sztakelberg, *Pieczęcie powstańcze 1863–1864*, Warszawa 1988, s. 335–337, tabl. XXVII, nr 3–8.

⁴⁵ J. Parchimowicz, *Monety polskie*, Szczecin 2006, s. 153–160.

Ksiądz Piotr Ściegienny zgodnie z zasadami ekonomii w swoich „Aforyzmach...” podkreślał, że „Wartość pieniędzy nie jest rzeczywista, ale umowna. Jeżeli więc na złotówce wybijemy 2 złote, złotówka będzie dwuzłotówką, jeżeli na pięciozłotówce wybijamy 10 złotych – pięciozłotówka będzie wartości dziesięciozłotówki itd.”⁴⁶.

Do emisji pieniądza utopijnej, wedle wizji księdza Piotra Ściegiennego, „Nowej Polski” w związku z rozbiem Związku Chłopskiego i braku możliwości wybuchu nowego powstańczego zrywu z powodów oczywistych nigdy nie doszło.

Rev. Piotr Ściegienny’s currency for “New Poland”. Revolutions and money in the XVIII and XIX centuries

Researchers have been working on the topic of the XIX century Polish currency for decades now. They have been interested in both notes and coins. The complicated fate of Poland – which either did not exist on the map of Europe of that period or was shown as a quasi-state of the Duchy of Warsaw (1807–1815), the Kingdom of Poland (1815–1830) – till the November Uprising, the episode of the Free City of Cracow (1815–1846) and later as partition zones – was reflected in notes and coins. Those issued during Polish national uprisings played a special role. They influenced attempts to introduce and reconstitute currencies by state authorities that were then coming into being.

This ideological trend includes the project of establishing currency for “New Poland” by the conspirator, socialist-utopist Rev. Piotr Ściegienny (1801–1890). It is worth mentioning that he was not only the hero of uprising or national liberation addresses, but also the author of a unique at that time (mid-XIX c.) vision of social, religious, economic changes in the Polish society. The face values of the designed coins were to be similar to those used earlier in the territory of the Kingdom of Poland.

Due to the disintegration of the organization “Związek Chłopski” and lack of a possibility of starting a new uprising, Piotr Ściegienny’s currency for the utopian “New Poland” was never issued.

Key words: Piotr Ściegienny, currency, Kingdom of Poland

⁴⁶ Cyt. za: W. Dżakow, op. cit., s. 294.